

TIMOTHY
GARTON ASH

ΠΑΤΡΙΔΕΣ

ΜΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Μετάφραση: Δημήτρης Δουλγερίδης

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Πατρίδες – Μια προσωπική Ιστορία της Ευρώπης**

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: **Homelands – A Personal History of Europe**

Από τις Εκδόσεις The Bodley Head, Λονδίνο 2023

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: **Timothy Garton Ash**

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Δημήτρης Δουλγερίδης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Δέσποινα Γιανναρούδη

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Από το βιβλίο του John Peter Askew

WE II: Photographs from Russia 1996-2017, Kerber, Berlin, 2022

ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Timothy Garton Ash, 2023

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2023

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2023

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-5255-5

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-5256-2

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800	Tel.: 2102804800

e-mail: info@psychogios.gr

psychogios.gr

**TIMOTHY
GARTON ASH**

ΠΑΤΡΙΔΕΣ

**ΜΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ**

Μετάφραση: Δημήτρης Δουλερίδης

Για τους Ντ., Τ. & Α.

Περιεχόμενα

<i>Πρόλογος: Η εποχή μας</i>	15
------------------------------	----

Κατεστραμμένη (1945)

Βέστεν	23
Κόλαση	29
Όστεν	32
Και πάλι στο μηδέν	36
Πατέρες και πατρίδες	39
Η μηχανή της μνήμης	43

Διαιρεμένη (1961-1979)

Απαγόρευση κυκλοφορίας	49
Ευρώπες	58
Ήμουν κι εγώ εκεί	65
Καλειδοπάγητας	69
Ο Άμλετ και το «Yellow Submarine»	74
Ρώμη	82
Ψυχροπολεμική Δύση	93
Φριντριχστράσε, Ανατολικό Βερολίνο	103

Ανερχόμενη (1980-1989)

Η μάχη της ελευθερίας	117
1984	128
Η γενιά του '68 και η επόμενη	136
Άντζελο Γκότι	149
Η Βρετανία παρατηρητής	159
Η ανοδική πορεία	166
Γιοάχιμ	179
Η πτώση του Τείχους	183

Θριαμβεύουσα (1990-2007)

Ο κόσμος μετά το Τείχος	193
Η διεύρυνση της Δύσης	199
Ένωση και διάλυση	205
Ο καλός βασιλιάς Βεντσέσλαος	209
Γενοκτονία ξανά	219
Ψαρόσουπα	233
Η ελευθερία και οι απογοητεύσεις της	240
Ένα νόμισμα που όλους τους ενώνει	249
Από την 9/11 στην 11/9	259
Μουσουλμάνοι στην Ευρώπη	266
Cool Britannia	275
Ύβρις	288

Κλονισμένη (2008-2023)

Ο Τσβάιχ και η καθοδική πορεία	297
Η κρίση του ευρώ	301
Σύγκρουση αυτοκρατοριών	310
<i>Charlie Hebdo</i>	321
«Εισβολείς»	328
Brexit	334
Κατεδάφιση	351

Ένα νέο Σιδηρούν Παραπέτασμα	367
Πόλεμος στην Ουκρανία	382
Δελφοί	399
<i>Επίλογος: Σε μια ακτή της Νορμανδίας</i>	412
<i>Σημείωμα του συγγραφέα</i>	418
<i>Ευρετήριο προσώπων και τόπων</i>	421

«Να γράψεις την αυθεντική Ιστορία της σύγχρονης Ευρώπης:
να ένας στόχος για μια ζωή».
–Λέον Τολστόι, *Ημερολόγια*, 22 Σεπτεμβρίου 1852

«Είναι αλήθεια αυτό που μας λέει η φιλοσοφία,
ότι πρέπει να κατανοούμε τη ζωή κοιτάζοντας προς τα πίσω.
Τότε όμως ξεχνάμε τον άλλον κανόνα:
ότι πρέπει να τη ζούμε προχωρώντας μπροστά».
–Σόρεν Κίρκεγκορ, *Ημερολόγια*

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Λεπτομερείς πληροφορίες για όλα τα παραθέματα του βιβλίου, καθώς και για πολλά γεγονότα και αριθμούς μπορεί να βρει ο αναγνώστης στο www.timothygartonash.com/homelands/source-notes.php. Επίσης, πλούσιο φωτογραφικό υλικό στο www.timothygartonash.com/homelands/photo-gallery.php.

Πρόλογος: Η εποχή μας

Ένα μικρό καθιστικό πλημμυρισμένο από την παράξενη οσμή των τσιγάρων Gauloise και του δυνατού καφέ φίλτρου. Κάθομαι μαζί με την οικογένεια των Γάλλων που με φιλοξενούν κοιτάζοντας την οθόνη μιας ασπρόμαυρης τηλεόρασης. Είμαι δεκατεσσάρων ετών, σε πρόγραμμα ανταλλαγής μαθητών, και τους βοηθάω στη μετάφραση: «Ο Άρμστρονγκ λέει τώρα: “Ένα μικρό βήμα για τον άνθρωπο, ένα τεράστιο άλμα για την ανθρωπότητα!”» Και ξαφνικά μια σκοτεινή φιγούρα με διαστημική στολή εμφανίζεται να κάνει άλματα πάνω στην επιφάνεια του φεγγαριού – μια σκηνή που μου φαίνεται απολύτως οικεία από την περιπέτεια του Τεντέν με τίτλο *Αποστολή στο φεγγάρι*.

Είναι δύσκολο να ανακαλέσω το πόσο μακρινή αισθανόταν την ηπειρωτική Ευρώπη ένας Άγγλος μαθητής το 1969. Δεν υπονοώ ότι η Γαλλία έμοιαζε να βρίσκεται τόσο μακριά όσο η Σελήνη, αλλά αντιπροσώπευε όλα όσα οι Άγγλοι παραδοσιακά εννοούν με τη λέξη «ξένο». Εκεί πέρα οι άνθρωποι τρώνε βατράχια, οδηγούν σκούτερ και κάνουν συνεχώς σεξ. Ότι και να συμβεί, μην πεις το νερό τους.

Για να φτάσω στην πόλη Λα Ροσέλ στην ακτή του Ατλαντικού, είχα κάνει ένα ταξίδι που μου φάνηκε ατελείωτο: με λεωφορείο, μετρό, τρένο, φέριμποτ (απίστευτη ναυτία), τρένο και ξανά λεωφορείο. Το ολοκαίνουργιο, σκληρόδετο, βαθύ μπλε βρετανικό διαβατήριό μου είχε περάσει από ενδελεχή έλεγχο και σφραγιστεί στον συνοριακό σταθμό. Στην τσέπη μου ολόενα ψαχούλεα νευρικά μερικά τριζάτα τεράστια γαλλικά φράγκα. Το να τηλεφωνήσεις στην πατρίδα ήταν μια περίπλοκη διαδικασία, η οποία περιλάμβανε την προσπάθεια να συνεννοηθείς σε χάλια γαλλικά με τον τηλεφωνητή του κέντρου («Μπορείτε να χρεώσετε αυτόν που καλούμε;»).

Είκοσι χρόνια αργότερα βρισκόμουν σε μια συγκέντρωση διαμαρτυρίας

στη Βουδαπέστη υπογράφοντας αντίτυπα μιας ουγγρικής έκδοσης με τα δοκίμιά μου για την Κεντρική Ευρώπη. Ήταν η χρονιά των θαυμάτων: το 1989. Η ελευθερία και η Ευρώπη –τα δύο πολιτικά ζητήματα που με απασχολούσαν βαθύτατα– συμβάδιζαν υπό τους ήχους της *Ενάτης* του Μπετόβεν, προαναγγέλλοντας την ειρηνική επανάσταση που θα ξεκινούσε ένα καινούργιο κεφάλαιο στην ευρωπαϊκή και στην παγκόσμια Ιστορία. Κανένα κομμάτι της ηπείρου δεν ήταν πλέον «ξένο» για μένα. Βίωνα την παραδοξότητα η οποία συγκεφαλαιώνει το τι σημαίνει να είσαι ένας σύγχρονος Ευρωπαίος: βρισκόμουν στο εξωτερικό κι όμως ένιωθα σαν στο σπίτι μου.

Τόσο πολύ μάλιστα, ώστε ένας από τους Ούγγρους φίλους μου γύρισε και μου είπε καθώς προχωρούσαμε στα φιλόξενα, όμορφα δρομάκια της Βουδαπέστης:

«Η καταγωγή σου πρέπει να κρατά από τον Σόλεμ Ας!»*

«Όχι», απάντησα, ελαφρώς έκπληκτος.

«Τότε, πώς και ενδιαφέρεσαι τόσο πολύ για την Κεντρική Ευρώπη;»

Σαν να ήταν απαραίτητο ένα είδος γενετικής ερμηνείας για να νιώθει καείς δεμένος συναισθηματικά με ένα άλλο τμήμα της Ευρώπης.

Οι ταυτότητές μας είναι δοσμένες αλλά ταυτόχρονα και κατασκευασμένες. Δεν μπορούμε να επιλέξουμε τους γονείς μας, όμως μπορούμε να επιλέξουμε αυτό που θα γίνουμε. «Κατά βάση, είμαι Κινέζος», έγραφε ο Φραντς Κάφκα σε μια κάρτα προς τη μηστή του.** Αν εγώ δηλώσω ότι «κατά βάση, είμαι Κεντροευρωπαίος», δεν εννοώ ότι κατάγομαι από τον Κεντροευρωπαίο γίντις συγγραφέα Ας, αλλά ότι εκφράζω μια εκλεκτική συγγένεια.

Από τη στιγμή που η γενέτειρά μου είναι το Γουίμπλεντον της Αγγλίας, είμαι πέραν πάσης αμφιβολίας γεννημένος σε ευρωπαϊκό έδαφος. Συνεπώς, υπό αυτή τη θεμελιώδη έννοια, γεννήθηκα Ευρωπαίος. Οι χαρτογράφοι ήδη από την εποχή του Ερατοσθένη, περίπου 2.200 χρόνια πριν, τοποθετούσαν τη Βρετανία στην Ευρώπη, μια περιοχή που αντιπαραβάλλεται προς την Ασία και την Αφρική σε αυτό που ίσως είναι η παλαιότερη σταθερή νοητική υποδιαίρεση του πλανήτη. Από τότε που η Ευρώπη υπάρχει ως γεωγραφική έννοια,

* Scholem Asch (1880-1957): Πολωνοεβραίος μυθιστοριογράφος και θεατρικός συγγραφέας. (Σ.τ.Μ.)

** Από μια καρτ ποστάλ του Κάφκα προς τη Φελίτσε Μπούουερ στα μέσα Μαΐου του 1916 (*Letters to Felice*, μτφρ. στα αγγλικά: James Stern και Elisabeth Duckworth, Νέα Υόρκη: Schocken Books, 1973). Και ο Ελίας Κανέτι, πάντως, στο *Η άλλη δίκη* σημειώνει: «Ο μόνος συγγραφέας του δυτικού κόσμου που είναι ουσιαστικά Κινέζος είναι ο Κάφκα». (Σ.τ.Μ.)

τα βρετανικά νησιά αποτελούν πάντα μέρος της. Αλλά δεν είμαι «γεννημένος Ευρωπαίος», αν με αυτό εννοούμε ότι ανατράφηκα να αισθάνομαι έτσι.

Οι μόνες στιγμές που η μητέρα μου αναφερόταν στον εαυτό της ως Ευρωπαία ήταν όταν θυμόταν τη νεανική της ηλικία στη βρετανοκρατούμενη Ινδία, όπου είχε γεννηθεί ως υπήκοος των Βρετανικών Ινδιών (Ρατζ). «Ως Ευρωπαία, μπορούσα να βγαίνω για ιππασία νωρίς το πρωί στους δρόμους», μου είπε κάποτε αναπολώντας με ρομαντισμό τους μήνες που έζησε στο Νέο Δελχί στα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στην Ινδία οι Άγγλοι αυτοαποκαλούνταν Ευρωπαίοι. Μόνο στη γενέτειρά τους αρνούνται μέχρι και σήμερα μια αλήθεια που μοιάζει αυταπόδεικτη για οποιονδήποτε παρατηρητή από την Ουάσινγκτον, το Πεκίνο, τη Σιβηρία ή την Τασμανία.

Αντιθέτως, ποτέ δεν άκουσα τον πατέρα μου να αυτοπροσδιορίζεται ως Ευρωπαίος, παρότι η εμπειρία που τον καθόρισε ήταν η απόβασή του σε μια ακτή της Νορμανδίας με το πρώτο κύμα των Βρετανών στρατιωτών (την ημέρα που έμεινε γνωστή ως D-Day) και οι μάχες που έδωσε με τις απελευθερωτικές δυνάμεις σε ολόκληρη τη Βόρεια Ευρώπη, μέχρι που, εξουθενωμένος, καλωσόρισε ήσυχα την Ημέρα της Νίκης σε ένα τανκ κάπου σε μια πεδιάδα της βόρειας Γερμανίας. Ένας από τους αγαπημένους του πρωθυπουργούς από το κόμμα των Συντηρητικών, ο Χάρολντ Μακμίλαν, φέρεται να σχολίασε για τον θυρλικό Γάλλο Πρόεδρο Σαρλ ντε Γκολ: «Λέει Ευρώπη και εννοεί Γαλλία». Αλλά αυτό ίσχυε γενικά για τη γενιά του πατέρα μου. Όταν έλεγαν «Ευρώπη» εννοούσαν κατά κύριο λόγο τη Γαλλία, όπως έκαναν επί τουλάχιστον έξι αιώνες οι Άγγλοι, από τότε που ο Εκατονταετής Πόλεμος διαμόρφωσε τις εθνικές ταυτότητες των δύο χωρών τη μία κατ' αντιπαράθεση προς την άλλη.

Για τον πατέρα μου, η Ευρώπη ήταν σίγουρα κάτι ξένο και η Ευρωπαϊκή Ένωση ένα από εκείνα τα «ανέντιμα κόλπα» στα οποία ο εθνικός μας ύμνος καλεί τους πατριώτες να αντισταθούν. Κάποτε του είχα δώσει για τα Χριστούγεννα ένα τεράστιο σοκολατένιο ευρώ, το οποίο και καταβρόχθισε αμέσως τρίζοντας τα δόντια του με θεατρinίστικη απόλαυση. Ενεργός Συντηρητικός σε όλη του τη ζωή, «αυτομόλησε» σε μεγάλη ηλικία για ένα βραχύ διάστημα στο UKIP, το Κόμμα Ανεξαρτησίας του Ηνωμένου Βασιλείου, γεγονός που με έκανε να τρομάξω. Αν ζούσε ακόμη το 2016, θα ψήφιζε δίχως αμφιβολία υπέρ του Brexit.

Προσωπικά, νιώθω τυχερός που λόγω ιστορικής συγκυρίας μεγάλωσα στην Αγγλία, μια χώρα την οποία λατρεύω. Αλλά δε με έκανε Ευρωπαίο αυτό το γεωγραφικό δεδομένο. Συνειδητοποιημένος Ευρωπαίος έγινα κάποια

στιγμή ανάμεσα σ' εκείνη την πρώτη ρουφηξιά καπνού Gauloise όταν ήμουν μαθητής και στην υπογραφή βιβλίων το 1989 στην επαναστατημένη Βουδαπέστη. Στην καταχώριση του ημερολογίου μου για την Παρασκευή 12 Αυγούστου 1977 κάνω λόγο για ένα απόγευμα σε κάποια δυτικογερμανική πιτσαρία παρέα με τον Καρλ, Αυστριακό «ηλεκτρολόγο, κινηματογραφόφιλο και οδηγό ταξί». Ο ψηλομύτης εικοσιδυάχρονος εαυτός μου, άρτι αποφοιτήσας από την Οξφόρδη, τον περιγράφει ως έναν «εμφανώς πολιτισμένο συνευρωπαίο». (Δε θα μπορούσα να έχω έναν απολίτιστο συνδαιτυμόνα για πίτσα, έτσι δεν είναι;) Όπως και να έχει, το γεγονός παραμένει: ήταν ένας συνευρωπαίος.

Το βιβλίο αυτό είναι μια προσωπική εξιστόρηση για την Ευρώπη. Όχι μια αυτοβιογραφία, αλλά μάλλον μια καταγραφή της Ιστορίας δοσμένη μέσα από προσωπικές αναμνήσεις. Βασίστηκα σε δικά μου ημερολόγια, σημειωματάρια, φωτογραφίες, αναμνήσεις, αναγνώσματα, πράγματα που είδα και άκουσα τα τελευταία πενήντα χρόνια, αλλά και σε αναμνήσεις άλλων. Όταν λοιπόν λέω «προσωπική» Ιστορία, δεν εννοώ την Ιστορία ιδωμένη μόνο «από τη δική μου πλευρά». Εννοώ την Ιστορία όπως τη βίωσαν πολλοί άνθρωποι και την αναδεικνύουν μέσα από τις δικές τους αφηγήσεις. Όπου αυτό απαιτείται για να φωτιστεί ένα γεγονός, παραθέτω αποσπάσματα από συνομιλίες μου με Ευρωπαίους πολιτικούς, αλλά και από συζητήσεις μου με «καθημερινούς», όπως συνηθίζουμε να λέμε, ανθρώπους, οι οποίοι συχνά αποδεικνύονται πολύ πιο αξιόλογοι από τους ηγέτες τους.

Έχω επισκεφτεί ή ξαναεπισκεφτεί μερικά μέρη προκειμένου να διαμορφώσω προσωπική αντίληψη, όπως κάνουν οι δημοσιογράφοι. Άντλησα επίσης πληροφορίες από τις καλύτερες πρωτογενείς πηγές και από την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία, όπως κάνουν οι ιστορικοί. Σε αντίθεση με τα ρεπορτάζ και τα άρθρα γνώμης που έγραφα καθώς εξελίσσονταν τα γεγονότα, εδώ αξιολογώ πλήρως το προνόμιο της εκ των υστέρων γνώσης. Όταν βλέπει κανείς τα πράγματα από απόσταση, λένε, τα βλέπει πιο καθαρά, και, παρότι η οπτική από τις αρχές της δεκαετίας του 2020 κάθε άλλο παρά απόλυτα καθαρή είναι, ορισμένα πράγματα έχουν γίνει όντως σαφέστερα.

Προσπαθώ πάντοτε να είμαι ακριβής, δίκαιος και πιστός στην αλήθεια, αλλά δεν μπορώ να ισχυριστώ ότι είμαι εντελώς σφαιρικός, αμερόληπτος ή αντικειμενικός. Ένας νεαρός Έλληνας συγγραφέας θα περιέγραφε μια διαφορετική Ευρώπη, όπως και ένας ηλικιωμένος Φινλανδός, ένας Σκοτσέζος

εθνικιστής, ένας Ελβετός περιβαλλοντιστής ή μια Πορτογαλέζα φεμινίστρια. Οι Ευρωπαίοι μπορούν να έχουν πολλές πατρίδες, αλλά κανείς δε νιώθει εξίσου «στο σπίτι του» σε όλα τα μέρη της Ευρώπης.

Αν οι τόποι μας διαφέρουν, το ίδιο ισχύει και για τις εποχές. Κάποιοι από τους Πολωνούς φίλους μου, για παράδειγμα, ζούσαν και δρούσαν «στην παρανομία» την περίοδο της έντονης καταπίεσης στις αρχές της δεκαετίας του 1980, χρησιμοποιώντας ψευδώνυμα, αλλάζοντας καταλύματα κάθε νύχτα και στέλνοντας κωδικοποιημένα μηνύματα σε όλο τον κόσμο, όπως έκαναν τα μέλη της πολωνικής Αντίστασης στην κατοχή των ναζί κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σε ένα ταξίδι μου για να τους επισκεφτώ είχα σημειώσει στο ημερολόγιό μου: «Αναχώρηση από το Χίθροου: 1984. Αφιξη: 1945». Διαφορετικές γενιές ανθρώπων μπορεί να ζουν σε διαφορετικές εποχές ακόμα κι αν κατοικούν στην ίδια γεωγραφική τοποθεσία. Το 2023 που βιώνω εγώ δεν είναι το 2023 των μαθητών μου. Ο καθένας έχει τη δική του «εποχή μας».

Υπό αυτή την έννοια, αν σήμερα υπάρχουν περίπου 850 εκατομμύρια Ευρωπαίοι –χρησιμοποιώντας έναν ευρύ γεωγραφικό ορισμό της Ευρώπης, που περιλαμβάνει τη Ρωσία, την Τουρκία και τον Καύκασο–, υπάρχουν και 850 εκατομμύρια διαφορετικές Ευρώπες. Μίλησέ μου για τη δική σου Ευρώπη, και θα σου πω ποιος είσαι. Αλλά ακόμα και αυτό το πλαίσιο δεν είναι αρκετά ευρύ. Η ταυτότητα είναι ένας συνδυασμός των χαρτιών που μας μοιράστηκαν και του τρόπου με τον οποίο τα χρησιμοποιούμε. Είναι επίσης ένας συνδυασμός τού πώς βλέπουμε εμείς τον εαυτό μας και του πώς μας βλέπουν οι άλλοι. Οι Ευρωπαίοι, που έχουν πάντα μια ισχυρή τάση να ευλογούν τα γένια τους, οφείλουν να δουν τον εαυτό τους και μέσα από τα μάτια των μη Ευρωπαίων, ειδικά όσων βρίσκονται στο μεγάλο τμήμα του πλανήτη που έχει βιώσει την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία.

Παρά το γεγονός, πάντως, ότι όλοι κουβαλάμε τη δική μας εποχή και τη δική μας Ευρώπη, όλες αυτές οι διαφορετικές εκδοχές ενυπάρχουν σε ένα κοινό χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο. Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τη σημερινή Ευρώπη χωρίς να κάνουμε αναδρομή στην περίοδο που ο Τόνι Τζαντ αποτύπωσε στον τίτλο της δικής του Ιστορίας της Ευρώπης από το 1945 και μετά: *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*.^{*} Υπάρχει όμως και μια άλλη Ευρώπη που

^{*} Ο πρωτότυπος τίτλος είναι: *Postwar: A History of Europe since 1945* (Penguin, 2006). Στα ελληνικά κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια (2012), σε μετάφραση Ελένης Αστερίου και Νικηφόρου Σταματάκη. (Σ.τ.Μ.)

επικαλύπτει και, από κάποιες πολύ σημαντικές απόψεις, υπερβαίνει τη μεταπολεμική: η Ευρώπη μετά το Τείχος. Είναι η Ευρώπη που αναδύθηκε μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου στις 9 Νοεμβρίου 1989, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης τον Δεκέμβριο του 1991 και μετά το τέλος της ψυχροπολεμικής διαίρεσης της ηπείρου μας σε δύο εχθρικά στρατόπεδα. Ότι ακολουθεί είναι μια προσωπική απόδοση και ερμηνεία της ευρωπαϊκής Ιστορίας ακριβώς σε αυτό το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η μεταπολεμική Ευρώπη αλληλεπικαλύπτεται με την Ευρώπη μετά την πτώση του Τείχους.

Ειδικά η τελευταία δεν ήταν μια περίοδος ανέφελης ειρήνης. Στιγματίστηκε από την αιματηρή διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας τη δεκαετία του 1990, τις τρομοκρατικές φρικαλεότητες σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις, την επίθεση της Ρωσίας στη Γεωργία το 2008, την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 και τη συνακόλουθη ένοπλη σύγκρουση στην ανατολική Ουκρανία, η οποία συνεχίζεται επί χρόνια. Παρ' όλα αυτά, για την πλειονότητα των Ευρωπαίων η περίοδος αυτή θα μπορούσε να περιγραφεί ως «Τριακονταετής Ειρήνη». Τερματίστηκε με την ολομέτωπη εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία στις 24 Φεβρουαρίου του 2022, η οποία σήμανε την έναρξη ενός πολέμου που η κλίμακα και η φρίκη του ξεπερνούν οτιδήποτε έχει δει η Ευρώπη από το 1945 και μετά. Και αυτή είναι η χρονιά με την οποία θα πρέπει να ξεκινήσει η ιστορία μας.

Κατεστραμμένη
(1945)

Βέστεν

«Ο Άγγλος ήρθε αργά το απόγευμα», μου λέει ο Χάινριχ Ρούπε, ένας γεροδεμένος αγρότης της Κάτω Σαξονίας με ροδοκόκκινη επιδερμίδα. Καθώς περπατάμε στις ήσυχες χορταριασμένες όχθες του ποταμού Άλερ, μου δείχνει το σημείο δίπλα στο ξύλινο σπίτι της οικογένειάς του όπου μια μέρα του Απριλίου του 1945 τα βρετανικά στρατεύματα έστησαν μια προσωρινή μεταλλική γέφυρα. «Από εδώ πέρασε ο Μοντγκόμερι!»* αναφωνεί με έκδηλη τοπικιστική περηφάνια. Μπορεί κανείς να φανταστεί τον πεντάχρονο Χάινι να στέκεται στις μύτες των ποδιών του για να κοιτάξει απ' το παράθυρο καθώς περνούσαν οι στρατιώτες.

Επισκέφτηκα το πλούσιο σήμερα χωριό Βέστεν (σημαίνει «Δύση» στα γερμανικά), καταμεσής της Βόρειας Γερμανικής Πεδιάδας, εξαιτίας τριών θολών ασπρόμαυρων φωτογραφιών. Απεικονίζουν μια ομάδα Βρετανών αξιωματικών να παρακολουθούν ένα παιχνίδι κρίκετ. Ένας απ' αυτούς είναι ο πατέρας μου στην ηλικία των είκοσι έξι ετών. Ο ίδιος έχει σημειώσει, με τον χαρακτηριστικό πλαγιαστό γραφικό χαρακτήρα του, στο πίσω μέρος μιας από τις φωτογραφίες ότι όλες τραβήχτηκαν τον Ιούνιο του 1945 στο χωριό, το οποίο η μονάδα του κατέλαβε στο τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Για τον πατέρα μου, που είχε περάσει το μεγαλύτερο μέρος της χρονιάς μετά την απόβαση στη Νορμανδία πολεμώντας στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στην Ολλανδία και στη Γερμανία, βλέποντας συστρατιώτες του να τραυματίζονται ή να σκοτώνονται δίπλα του, ένα ήσυχο παιχνίδι κρίκετ δεν ήταν ό,τι πιο συνηθισμένο. Παρατηρώ το τσιτωμένο πρόσωπο του νεαρού

* Εννοεί, φυσικά, τον Άγγλο στρατάρχη Bernard Law Montgomery (1887-1976), διοικητή των βρετανικών δυνάμεων στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. (Σ.τ.Μ.)

που δε γνώρισα και ο οποίος θα γινόταν ο ηλικιωμένος άντρας που λάτρεψα. Τι να σκεφτόταν εκείνη τη στιγμή;

Κοιτάζοντας πιο προσεκτικά, εντοπίζω στο φόντο της φωτογραφίας μια γυναίκα με ένα βρέφος στα γόνατά της. Πίσω της υπάρχουν αρκετά άλλα παιδιά με πολιτικά. Ένα από τ' αγόρια έχει ανοιχτά ξανθά μαλλιά και φοράει ψηλόμεσο παντελόνι με τιράντες. Γερμανοί. Πώς να αισθάνονταν καθώς πηγαινοέρχονταν ανάμεσα στους περίεργους ξένους στρατιώτες που έπαιζαν το παράξενο ξενόφερτο παιχνίδι τους; Θα μπορούσα να βρω κάποιον στο Βέστεν που να θυμόταν λεπτομέρειες από εκείνη την εποχή;

Κάπως έτσι, μια ηλιόλουστη ανοιξιάτικη μέρα βρίσκομαι σε ένα όμορφο κτίριο του 18ου αιώνα χτισμένο από κοκκινότουβλα, το οποίο λειτουργεί ως κοινοτικό μουσείο και χώρος συναθροίσεων. Γύρω από ένα μεγάλο ξύλινο τραπέζι μπροστά μου κάθονται δώδεκα ηλικιωμένοι, άντρες και γυναίκες, που θυμούνται... τα πάντα. Και με το παραπάνω.

«Για μένα, που ανήκα στη Χιτλερική Νεολαία», ξεκινάει με τρόπο συναρπαστικό ο Άλμπερτ Γκέντεκε, «ήταν απολύτως σαφές ότι ο Αδόλφος Χίτλερ θα κέρδιζε τον πόλεμο». Το πίστευε μέχρι τη στιγμή που συνάντησε τον πρώτο «Τόμη»* (κάθε κάτοικος του Βέστεν που σέβεται τον εαυτό του αναφέρεται στις βρετανικές δυνάμεις στον ενικό: «ο Βρετανός» ή «ο Τόμης»). Ευτυχώς, ο Άλμπερτ μιλούσε λίγα αγγλικά, οπότε υποδέχτηκε εκείνον τον Άγγλο με ένα ευγενικό: «Παρακαλώ, κύριε...»

Ο Χάινριχ Μούλερ, ένας σωματώδης ηλικιωμένος αγρότης με κεφάλι σαν μεγάλη κολοκύθα, υπήρξε στρατιώτης της Βέρμαχτ στο Ανατολικό Μέτωπο μέχρι που τραυματίστηκε. Εκείνη τη μέρα ο «Τόμης» εισέβαλε στην οικογενειακή φάρμα ρωτώντας σε σπαστά γερμανικά: «Γιατί εσύ όχι στρατιώτης;» Ο βετεράνος της Βέρμαχτ ανασήκωσε το μπατζάκι του παντελονιού του και του έδειξε το τραύμα.

Τριάντα νεαροί Γερμανοί είχαν σκοτωθεί σε μια απέλπιδα προσπάθεια να κρατήσουν την πρώτη γραμμή του Χίτλερ στην ανατολική όχθη του Άλερ. Περπατάω ανάμεσα στις σειρές από τις μικρές ορθογώνιες επιτύμβιες στήλες στο νεκροταφείο του χωριού και παρατηρώ τα ονόματα και τις χρονολογίες γέννησης: Γκερτ Εστεμπέργκερ, ετών 17. Βίλχελμ Μπράιτς, ετών 17. Πάουλ Γιούνγκμπλουτ, ετών 17. Στο μυαλό μου έρχεται ξαφνικά εκείνο το επιτάφιο ποίημα του Ράντγιαντ Κίπλινγκ για έναν νεοσύλλεκτο:

* Παρωνύμιο που χρησιμοποιούνταν για τους Βρετανούς στρατιώτες. Σύμφωνα με την επικρατέστερη εκδοχή, προέρχεται από το όνομα του στρατιώτη Thomas Atkinson. (Σ.τ.Μ.)

*Την πρώτη ώρα της πρώτης μου μέρας
 Στα χαρακώματα έπεσα νεκρός μπροστά μπροστά.
 (Σαν τα παιδιά στα θεωρεία του θεάτρου
 Όπου σηκώνοντ' όρθια για να βλέπουν πιο καλά.)**

Εν τω μεταξύ, η άφιξη Γερμανών προσφύγων είχε διπλασιάσει τον πληθυσμό του Βέστεν, από περίπου 600 σε πάνω από 1.200 κατοίκους. Κάποιοι είχαν έρθει από το Αμβούργο μετά τους τρομακτικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς Άγγλων και Αμερικανών που έμειναν γνωστοί με την ονομασία «Επιχείρηση Γόμορρα» και οδήγησαν στη φυγή τουλάχιστον 900.000 ανθρώπων από την ισοπεδωμένη πόλη. Μια άλλη ομάδα είχε μετακινηθεί –«την εποχή του Αδόλφου», όπως το θέτει ο Άλμπερτ– από τη Βεσσαραβία στην Πομερανία, την οποία επίσης αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν «με 140 άλογα» ενώπιον της προέλασης του Κόκκινου Στρατού. (Μου αρέσει η ακρίβειά του όσον αφορά τον αριθμό των αλόγων.) Κι ύστερα σημειώθηκε ένα ακόμα μεγαλύτερο ρεύμα προσφύγων από τη Σιλεσία, την οποία ο Στάλιν, ο Τσόρτσιλ και ο Ρούζβελτ παραχωρούσαν με συμφωνία στην Πολωνία.

Η Χέλγκα Αλερχάιλιγκεν είναι μια από τους πρόσφυγες της Σιλεσίας. Η μικροκαμωμένη, καλοβαλμένη γυναίκα, που δείχνει πολύ νεότερη από την ηλικία των ογδόντα, συνεχίζει την εξιστόρηση με τη βοήθεια του συζύγου της Βίλχελμ. Ναι, ήρθε από το Μπρέσλαου (το σημερινό Βρότσλαφ) «μέσα σε μια βοϊδάμαξα, με μόνο τρεις βαλίτσες». Η οικογένειά της βρήκε κατάλυμα στο γειτονικό χωριό Χούλσεν, σε μια βάση που χρησιμοποιούνταν προηγουμένως ως στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας για τους Πολωνούς. «Έπρεπε να βλέπατε σε τι άθλιο χάλι είχαν αφήσει οι Πολωνοί τις εγκαταστάσεις», μου λέει αργότερα, προδίδοντας ίχνη μιας παλιάς προκατάληψης.

Οι ντόπιοι δεν καλωσόρισαν αυτούς τους Γερμανούς πρόσφυγες, και σίγουρα δεν ήθελαν τις γυναίκες για συζύγους των γιων τους: «Οι άντρες του Βέστεν πρέπει να παντρεύονται τα κορίτσια του Βέστεν». Ευτυχώς, τα βρετανικά στρατεύματα διοργάνωναν βραδιές χορού. Και οι Βρετανοί στρατιώτες «ήθελαν να βρίσκονται με τις Γερμανίδες», θυμάται η Χέλγκα. Σε έναν τέτοιο χορό στην παμπ του Χούλσεν συνάντησε τον όμορφο νεαρό Βίλχελμ

* Από το έργο του Kipling με τίτλο «Epitaphs of the War», που πρωτοδημοσιεύτηκε στην ποιητική συλλογή *The Years Between* το 1919. Η μετάφραση στα ελληνικά είναι του Στράτου Κιαπίδη (στη συλλογή *Βρετανοί ποιητές του Μεγάλου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Σαιξπηρικό, 2018). (Σ.τ.Μ.)

Αλερχάιλιγκεν από το Βέστεν. Ο πατέρας του τρόμαξε: «Δεν κουβαλάει τίποτα μαζί της!» Η αγάπη όμως θα έβρισκε τον δρόμο της. Να τοι λοιπόν τώρα μπροστά μου, μία ολόκληρη ζωή μετά, να θυμούνται τις καλές και τις άσχημες στιγμές του παρελθόντος.

Η αναφορά της Χέλγκα στις χοροεσπερίδες που διοργάνωναν τα βρετανικά στρατεύματα ώστε «να βρίσκονται με τις Γερμανίδες» με οδηγεί σε μιαν άλλη ερώτηση: είχαν άραγε ποτέ σχέσεις με βρετανούς στρατιώτες; Επικρατεί σιωπή για λίγο κι ύστερα ένας από τους άντρες μου λέει πειρακτικά: «Μήπως ψάχνεις για συγγενείς στο Βέστεν;»

Όταν κάνουμε διάλειμμα για καφέ και σπιτικό κέικ, δείχνω τις φωτογραφίες του πατέρα μου με το κρίκετ στους δύο Χάινριχ της παρέας. Μήπως έχουν κάποια ιδέα για το πού μπορεί να τραβήχτηκαν; Φαίνονται να συσκέπτονται για λίγο, ώσπου κάποια στιγμή αναφωνούν: «Μα φυσικά, είναι ο δρόμος για το Βανεμπέργκεν! Και κοίτα εδώ, ο τηλεγραφικός στύλος στο Νόκε».

Ρωτάω αν μπορεί κάποιος να μου δείξει τα μέρη. Ο Γιαν Όσμερς, ο νεότερος της ομήγυρης, προσφέρεται να βοηθήσει. Ανεβαίνουμε στο Volkswagen που έχω νοικιάσει και σε λίγο βρισκόμαστε εκεί. Δίχως αμφιβολία, πρόκειται για το λιβάδι των φωτογραφιών, με τον τηλεγραφικό στύλο στο ίδιο σημείο. Το μοσχοβολιστό χορτάρι φτάνει μέχρι τους αστραγάλους μου και νιώθω σαν ν' ακούω τους ήχους εκείνου του παιχνιδιού κρίκετ ένα ζεστό καλοκαιρινό απόγευμα τόσα χρόνια πριν: «Καλό χτύπημα, κύριος!», «Χαουζάτ!»*

Ο Γιαν, ένας λεπτοκαμωμένος άντρας με ατίθασα ασημιά μαλλιά και σκούρα γυαλιά, είναι ο ιστορικός της περιοχής. Περήφανος κληρονόμος ενός ανεμόμυλου που ανήκει στην οικογένειά του επί πέντε δεκαετίες, έχει γράψει ένα λεπτομερές χρονικό του Βέστεν ύστερα από σχολαστική έρευνα. Είναι μόλις δύο χρόνια μεγαλύτερός μου και τακιμιάζουμε από την πρώτη στιγμή.

Από το γήπεδο του κρίκετ κατευθυνόμαστε προς το Σταϊνλάγκερ, το στρατόπεδο στο γειτονικό χωριό Ντόβερντεν όπου είχαν συγκεντρωθεί όσοι βρίσκονταν εκεί για καταναγκαστική εργασία. Στο οικιστικό συγκρότημα που σήμερα είναι γνωστό ως Σταϊνζίντλουνγκ οι στιβαροί στρατιωτικοί κοιτώνες της προπολεμικής περιόδου έχουν μετατραπεί σε άνετες οικογενειακές μονοκατοικίες με φροντισμένες πρασιές και μικρά αυτοκίνητα σε ιδιωτικά δρομάκια. Σε ένα από αυτά κυματίζει η αστερόεσσα σε έναν ψηλό ιστό.

* Howzat: Παραφθορά της έκφρασης «How is that?», χρησιμοποιείται στο κρίκετ όταν κάποιος παίκτης θέλει να διαμαρτυρηθεί στον διαιτητή επειδή πιστεύει πως ο αντίπαλος ροπαλοφόρος πρέπει να βγει εκτός αγώνα. (Σ.τ.Μ.)

Στην περιοχή αυτή πολλοί από τους κρατούμενους των ναζι ζούσαν μαζί με τους αγρότες για τους οποίους δούλευαν, ενώ οι γιοι των αγροτών είχαν επιστρατευτεί στον πόλεμο του Χίτλερ για να σκοτώσουν τους συγγενείς των εργατών τους. Ωστόσο οι Πολωνοί, οι Ρώσοι, οι Γάλλοι και οι Βέλγοι που ήταν κλεισμένοι στο Σταινλάγκερ εργάζονταν στο κοντινό εργοστάσιο πυρίτιδας Eibia, το οποίο, εκτός των άλλων, κατασκεύαζε και ένα πρωτόγονο είδος χημικού όπλου. Με τον Γιαν φτάνουμε σε ένα πυκνό δάσος κωνοφόρων στο Μπάρμε, όπου ανάμεσα στα έλατα και στα πεύκα διακρίνονται ακόμη τα απομεινάρια εκείνου του «εργοστασίου του θανάτου». Μια εγκαταλειμμένη σιδηροδρομική γραμμή οδηγεί απευθείας στο κτίσμα, ενώ μια άλλη, που χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα, περνάει λίγο παρακάει. Κοιτάζω τις ράγες, αυτές τις κισσώδεις φλέβες του ναζιστικού Κακού που μετέφεραν το δηλητήριο, την υποδούλωση και τον θάνατο σε κάθε γωνιά της κατεχόμενης Ευρώπης.

Στο δάσος του Μπάρμε βρίσκεσαι ήδη κοντά στην καρδιά του σκότους, αλλά ακόμα πιο κοντά θα βρεθείς αν πάρεις τον δρόμο προς τα πίσω για το Ανόβερο και ακολουθήσεις τις πινακίδες για το Μπέργκεν-Μπέλσεν. Στο σημείο αυτό, λίγες ημέρες αφού πέρασαν τον ποταμό Άλερ, οι συμπολεμιστές του πατέρα μου βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια φρίκη που λίγοι Βρετανοί θα μπορούσαν έστω να φανταστούν. Παντού ολόγυρά τους έβλεπαν «ζωντανούς σκελετούς με αποστεωμένα κιτρινωπά πρόσωπα» και εισέπνεαν τη «δυσωδία της σάρκας σε αποσύνθεση».

Η έλλειψη τροφής, η πείνα και οι αρρώστιες είχαν απογυμνώσει τους επιζώντες κι από τα τελευταία ίχνη ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ιδού πώς τα θυμόταν ο Άλαν ΜακΌσλαν, φοιτητής ιατρικής που συνεργαζόταν με τις βρετανικές δυνάμεις:

Μες στο ημίφως, κοίταξα κάτω και είδα μια γυναίκα κουρνιασμένη στα πόδια μου. Είχε μπερδεμένα μαύρα μαλλιά γεμάτα ψείρες και τα πλευρά της προεξείχαν σαν να μην υπήρχε τίποτε ανάμεσά τους. [...] Αφόδευε, αλλά ήταν τόσο αδύναμη, που δεν μπορούσε να κρατήσει τα οπίσθιά της πάνω από το πάτωμα και, καθώς είχε διάρροια, τα κιτρινωπά υδαρή περιττώματα κυλούσαν στους μηρούς της. Τα πόδια της ήταν άσπρα και πρησμένα από την αστία, ενώ είχε ψώρα. Όπως καθόταν κουκουβισμένη, έξιχνε τα γεννητικά της όργανα, που είχαν επίσης μολυνθεί.

Ένας Τσέχος φυλακισμένος, ο Γιαν Μπελούνεκ, είπε στους ελευθερωτές του ότι είχε δει πτώματα από τα οποία είχε αφαιρεθεί η καρδιά και έναν άλλον

κρατούμενο «να κάθεται δίπλα σ' ένα απ' αυτά τα πτώματα [...] και να τρώει σάρκα που, δίχως αμφιβολία, ήταν ανθρώπινη».

Κουφάρια ήταν στοιβαγμένα το ένα πάνω στο άλλο, και τα πρόσωπά τους, όπως παρατήρησε ένας Βρετανός αξιωματικός, «είχαν κάθε πιθανή έκφραση που θα μπορούσε να προκαλέσει η νεκρική ακαμψία, ενώ τα κορμιά τους ήταν ακινητοποιημένα σε όλων των ειδών τις αποτρόπαιες στάσεις στις οποίες είναι δυνατόν να βρεθεί ένα ανθρώπινο πτώμα πεταμένο στην τύχη». Όσοι επισκέπτονται το Μπέργκεν-Μπέλσεν στις μέρες μας έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν ένα πρωτότυπο ντοκιμαντέρ που δείχνει στιγμιότυπα από φύλακες σε διατεταγμένη υπηρεσία να ξεφορτώνουν αυτά τα γυμνά άκαμπτα σώματα από φορτηγά και να τα πετάνε σε μαζικούς τάφους, ενώ επιζώντες του στρατοπέδου τους βρίζουν σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες.

Μία μόλις ημέρα περιπλάνησης σε αυτή την ευημερούσα και ειρηνική πλέον γωνιά της βορειοδυτικής Ευρώπης ήταν αρκετή για να μεταφερθώ πίσω στην πιο σκοτεινή ώρα της ηπείρου μας. Τα φαντάσματα είναι εκεί και περιμένουν, προβάλλοντας με το που θα ξεκινήσει μια σχετική συζήτηση. Για κάθε Χέλγκα, Άλμπερτ και Χάινριχ, για κάθε Βρετανό στρατιώτη σαν τον πατέρα μου, για κάθε Γάλλο, Πολωνό ή Ρώσο αιχμάλωτο στο στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας Σταϊνλάγκερ, για κάθε κρατούμενο στο Μπέργκεν-Μπέλσεν πρέπει να φανταστούμε εκατομμύρια άλλους.

Κόλαση

Όσο κι αν προσπάθησαν –ή ίσως επειδή προσπάθησαν–, οι άνθρωποι δεν κατάφεραν να χτίσουν τον επίγειο παράδεισο. Έφεραν όμως επανειλημμένα την κόλαση επί Γης. Αυτό ακριβώς έκαναν οι Ευρωπαίοι κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα στην ίδια την ήπειρό τους, όπως είχαν ήδη κάνει τους προηγούμενους αιώνες σε άλλες ηπείρους. Κανείς άλλος δεν ευθύνεται. Ήταν καθαρά ευρωπαϊκή βαρβαρότητα, που την επέδειξαν Ευρωπαίοι σε βάρος άλλων Ευρωπαίων – συχνά στο όνομα της ηπείρου μας. Δεν μπορεί κανείς να κατανοήσει τι ακριβώς προσπάθησε να κάνει η Ευρώπη μετά το 1945 αν δε γνωρίζει τα δεδομένα για εκείνη την κόλαση.

«Ένας θάνατος είναι τραγωδία, ένα εκατομμύριο θάνατοι είναι στατιστική».* Ακόμα κι αν αφήσουμε κατά μέρος την αντικειμενική δυσκολία να καταλήξουμε σε ακριβή νούμερα, το μυαλό σαστίζει μπροστά στα μεγέθη. Να σας πω ότι περίπου 18.000 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους στο Μπέργκεν-Μπέλσεν μέσα σε μόλις έναν μήνα, τον Μάρτιο του 1945; Ότι στο τέλος του πολέμου υπήρχαν σχεδόν 8 εκατομμύρια κρατούμενοι σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας στη Γερμανία; Ότι γύρω στο 93% της επιφάνειας του Ντίσελντορφ δεν μπορούσε πια να κατοικηθεί μετά τους συμμαχικούς βομβαρδισμούς; Ή ότι στη Λευκορωσία χάθηκαν 2 εκατομμύρια άνθρωποι από έναν προπολεμικό πληθυσμό 9 εκατομμυρίων, ενώ άλλα 3 εκατομμύρια άτομα αναγκάστηκαν να ξεσπιτωθούν;

Στο βιβλίο του *Σκοτεινή ήπειρος*, που ο τίτλος του αποδίδει στην Ευρώπη του 20ού αιώνα την ταμπέλα που οι Ευρωπαίοι ιμπεριαλιστές του 19ου αιώνα είχαν κολλήσει στην Αφρική, ο Μαρκ Μαζάουερ παρατηρεί ότι «στην

* Φράση που αποδίδεται στον Ιωσήφ Στάλιν. (Σ.τ.Μ.)

Ευρώπη περίπου 90 εκατομμύρια άνθρωποι πέθαναν ή ξεριζώθηκαν από τα σπίτια τους ανάμεσα στο 1939 και στο 1948». Αυτό σημαίνει έναν στους έξι Ευρωπαίους. Χωρίς να υπολογίζουμε καν τα εκατομμύρια που λιμοκτονούσαν, που υπέφεραν από αρρώστιες, που έπεσαν θύματα βιασμών ή βασανιστηρίων, που έμειναν ανάπηροι ή άποροι, που υπέφεραν από κρουπαγήματα, που κατέφυγαν στην πορνεία, που ορφάνεψαν ή έμειναν χήροι και χήρες, που υπέμειναν εξευτελισμούς, που έχασαν την κοινωνική τους θέση, που σημαδεύτηκαν ψυχικά για μια ζωή – χώρια οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στα παιδιά και στα εγγόνια τους.

Όπως αναφέρεται στην Παλαιά Διαθήκη, οι αμαρτίες των γονέων αποδίδονται στα τέκνα «έως την τρίτη και την τέταρτη γενιά».* Όταν ερευνήσα το βιογραφικό των αξιωματούχων της Στάζι που με παρακολουθούσαν στην Ανατολική Γερμανία στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της επόμενης, διαβάζοντας αρχικά τους φακέλους προσωπικού της υπηρεσίας και παίρνοντάς τους αργότερα συνεντεύξεις, μου έκανε εντύπωση το γεγονός ότι όλοι εκτός από έναν είχαν μεγαλώσει χωρίς πατέρα. Και αυτό επειδή οι πατεράδες τους είχαν πεθάνει στον πόλεμο ή αγνοούνταν. Όσο μιλούσα μαζί τους γινόταν όλο και πιο σαφές το πόσο τους είχε κάνει αυτό ψυχολογικά ευάλωτους στη σαγήνη του κράτους-πατερούλη. Δεκάδες εκατομμύρια παιδιά σε όλη την Ευρώπη μεγάλωσαν χωρίς πατέρα μετά το 1945, με τις μητέρες τους να πασχίζουν να τα βγάλουν πέρα χωρίς σύζυγο.

Η κόλαση της Ευρώπης είχε διαφορετικούς κύκλους. Σε γενικές γραμμές, οι πλούσιοι δε λιμοκτονούσαν, αλλά η αριστοκρατική καταγωγή δε σήμαινε αυτομάτως ότι κάποιος ήταν προστατευμένος από την πενία. Ανάλογα με τη χρονιά, ήταν καλύτερα να είναι κανείς Γερμανός ή Ούγγρος απ' ό,τι Γάλλος ή Ολλανδός, κι ύστερα το αντίστροφο, όμως τη χειρότερη τύχη είχαν οι Σλάβοι, κι ακόμα πιο σκληρή οι Ρομά και οι εβραίοι. Η κόλαση είχε μια ξεκάθαρη γεωγραφία. Αν ζούσε κανείς σε ουδέτερο κράτος, σαν την Ελβετία, τη Σουηδία ή την Ιρλανδία, απέφευγε τα χειρότερα. Η Βρετανία υπέφερε πολύ από τις ανθρώπινες απώλειες, τους βομβαρδισμούς και τη μεταπολεμική λιτότητα – το δεύτερο όνομα του αδερφού μου Μπράιαν του δόθηκε εις μνήμην του καλύτερου φίλου του πατέρα μου, ο οποίος σκοτώθηκε στον πόλεμο. Όμως οι μεγαλύτερες φρικαλεότητες σημειώθηκαν

* Η φράση προέρχεται από το *Δευτερονόμιο*, κεφ. 5, στ. 9: «ἐγὼ εἶμι Κύριος ὁ Θεός σου, Θεὸς ζηλωτῆς, ἀποδιδούς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεὰν τοῖς μισοῦσί με». (Σ.τ.Μ.)

στο ανατολικό ήμισυ της ηπείρου, στις περιοχές που ο Τίμοθι Σνάιντερ πολύ εύστοχα περιέγραψε ως *Αιματοβαμμένες χώρες*.*

Στο νεκροταφείο του Βέστεν, δίπλα στις μικρές τετράγωνες επιτύμβιες στήλες των νεαρών Γερμανών που σκοτώθηκαν στις όχθες του ποταμού Άλερ τον Απρίλιο του 1945, υπάρχει μια αναμνηστική επιγραφή:

*Θα τους βρείτε
Εκεί που τους ψάξατε.
Έπεσαν στην Ανατολή,
Τους θρηνούν στη Δύση.*

Τους θρηνούσαν σίγουρα στη Δύση, και σε αυτό το χωριό το όνομα του οποίου σημαίνει «Δύση». Καθώς οι χωρικοί εδώ ασχολούνταν με τη γεωργία και είχαν στη διάθεσή τους άφθονα καυσόξυλα για τον χειμώνα, δεν απειλήθηκαν από τον εκτεταμένο λιμό και το ψύχος που χτύπησαν τις μεγάλες πόλεις, ιδιαίτερα στα ανατολικά. Κατά τη διάρκεια των αγώνων απελευθέρωσης της Δυτικής Ευρώπης μερικοί Βρετανοί στρατιώτες διέπραξαν ωμότητες, όπως εκτελέσεις με συνοπτικές διαδικασίες και βάνουσους ξυλοδαρμούς, ωστόσο τίποτα δε συγκρίνεται με τους μαζικούς βιασμούς και τη βανουσότητα που επέδειξε ο Κόκκινος Στρατός σε βάρος των Γερμανών πολιτών. Ο Άλμπερτ, μέλος κάποτε της Χιτλερικής Νεολαίας, με διαβεβαιώνει ότι στο Βέστεν οι Άγγλοι ήταν «πολύ ήπιοι και μετριοπαθείς». Οι Βρετανοί, βέβαια, δεν είχαν βιώσει όσα υπέφεραν οι Ρώσοι, οι Ουκρανοί, οι Λευκορώσοι και άλλοι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης στα χέρια των Γερμανών όσο υπηρέτουσαν στον Κόκκινο Στρατό.

* «Bloodlands» είναι ο όρος που χρησιμοποίησε ο Timothy Snyder. Το ομώνυμο βιβλίο του έχει κυκλοφορήσει στα ελληνικά από τις εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος (2017). (Σ.τ.Μ.)

Από τις αναμνήσεις Γερμανών για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έως τις μαρτυρίες Ελλήνων για τη χούντα, και από τους βετεράνους της μεταπολεμικής Ευρώπης έως τη γενιά των μιλένιαλ, που κλήθηκε να διαχειριστεί την κληρονομιά του 1989 και της πτώσης του Τείχους, η εξιστόρηση του Τίμοθι Γκάρτον Ας χωράει δεκάδες Ευρωπαίους, διάσημους και λιγότερο γνωστούς, δεκάδες τόπους, μνημεία και αφηγήσεις για μία μεγάλη ιδέα: το μέλλον μιας ηπείρου που έπρεπε να ανασυγκροτηθεί μέσα από τα ερείπια του 1945, να αφήσει πίσω της τον εφιάλτη και να φτάσει στο μεγάλο όραμα της ενοποίησης.

Ο συγγραφέας ταξιδεύει στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και σε όσα επιθυμούν να ενταχθούν σε αυτή, συναντάει τους βασικούς παίκτες που χάραξαν την πολιτική της -από τον Χέλμουτ Κολ και τη Μάργκαρετ Θάτσερ έως τον Τόνι Μπλερ-, αναρωτιέται για το κόστος των πολέμων και του Brexit, δηλώνει τη συμπαράστασή του στην Ουκρανία και συνεχίζει να ελπίζει.

Αν χρειάζεται κάτι η Γηραιά Ήπειρος σε αυτή τη διαδικασία ενοποίησης είναι «περισσότερη και δίκαιη Ευρώπη». Και ο ίδιος είναι από τους λίγους Ευρωπαίους που δεν έπαψαν ποτέ να τη μελετούν και να επιδιώκουν τη μεταμόρφωσή της.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΤΑΤ. 28599